

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Underfögelse

om

Sprogets højeste Grundlov,

især med Hensyn paa

det danske Sprog.

Et Indbydelses - Skrift

til Odenfe Katedral - Skoles

Höjtidelighed

paa

Kongens Födfelsfest

den 29 Jan. 1807.

af

Ludvig Heiberg,

Rektor ved Skolen.

ODENSE 1807.

Trykt, hos *S. Hempel,*

Ejer af Fyens Stifts Adressecomtoir og Bogtrykkeris.

W. M. P. S. P. S. P. S.

Paa en Tid, da adskillige af Fædrelandets indsigtsfulde Sprogelskere have afgivet deres Meninger, især med Hensyn til Retsskrivningen, om hvad der bør være den første og højeste Grundlov for Sproget, kunde det synes overflødig at behandle denne Materie, derfor jeg ikke troede at den — langt fra at være udtømt — vel endog fortjente at sees fra flere Sider. Min Hensigt med nærværende Undersøgelse er da hverken at hylde eller at bestride mine Forjængeres Meninger, men kun at vise Sagen fra den Synspunkt, der forekommer mig at være den ene rigtige.

Tale og Skrift ere Meddelelser - Midler af vore Følelser og Tanker. Naturen anviste os selv denne Orden. Derfor skulle Følelserne — saa at sige — renses, de fejlfulde bortkastes, de sande og rigtige holdes tilbage af Tankerne, Tankerne skulle rettes af Talen, Talen af Skriften. Tiden svarer og til dette Forhold. Følelserne opstaae, næsten førend vi selv vide det, og vedblive de, da gaae de over i Tankerne, her kunne de vel gemmes længere, men ogsaa disse ere flygtige, og finde i det første Meddelelser Middel, Talens, langsommere Gang det fornødne Ophold til at adskille det Sande fra det Falske, og beholde det Hensigtsrette; dog, hvad Skjødsløsheder endnu Talen tillod sig, fik Skriften overflødig Tid til at rette,

og i det den med nøjeste Overlæg kunde bestemme sit Valg; gaves den Lejlighed til at forkaste, hvad den erkjendte for Fejl i Talen. *Skrift* maa derfor være fuldkommnere end *Tale*, endskjønt hiin grunder sig paa denne, ligesom Tanker paa Følelser.

Er dette rigtigt, da maa Sproget søges i *Tale* og *Skrift*, *Skriften* i *Talen*. Vi kunne ikke udlede Reglerne for et Sprog uden af Sproget selv; alle Reglerne skulle være Erfarings Sætninger, hentede fra *Skrift* og *Tale*. Være vi istand til at constituere et nyt, hidtil ubekjendt, Sprog, da kunde det tænkes muligt, at Reglerne kunne gaae forud for Sproget, og det vilde da komme an paa vor Abstractions Gave, hvor heldig vi af Naturen og andre Sprog kunne udlede et nyt, men saa længe dette ikke er Tilfældet, bliver Underfølgelsen om dets Mulighed frugtesløs, for saavidt Sproglæreren heraf skulde kunne gjøre Anvendelse i et bekjent Sprog. Philosophiske Beviser af den Art, at de kunne afgive Regler for Sproget ere dels umulige, dels utilstrækkelige; thi der findes intet i et Sprog, hvis Modfatte jo kan tænkes muligt, og som undertiden virkelig finder Sted i et andet Sprog^{*)}. Sproglæreren er Nationens Ordfører og Tolk, men ikke dens Lovgiver, han er Organet, hvorigjennem dens Love for Sproget bekjendtgjøres, men disse maa ej forfaltes ved hans egne Meninger eller Indfald, han maa vise, hvad der virkelig er i Sproget, og ikke gjøre noget til Regel, fordi

*) Saaledes siger jeg rigtig i Danskten: det er *mig*, *dig*; *ham*; endskjønt jeg efter andre Sprog skulde sige: det er *jeg*, *du*, *han*. Reglen bliver da: det Verbum at være tager i Danskten Ordet som kommer efter, til sig i Dativ eller Accusativ, som man vil.

di han troer det burde faa være. Overskrider han disse Grændser, da ufurperer han en Magt, han ej har Ret til; han opkaster sig til Despot;

Sprogets første Lovgiver er altsaa *Talebrugen*, den strækker sig saavidt som Sproget gaaer, over Ordenes Betydning, Bøjning, Periodebygning, Retkrivning. Allerede Sprogkjenderen Horats indfaae dette, som saa mange i de nyere Tider have søgt at svække, naar han siger:

si volet usus,

Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi,

Og at Cicero har havt samme Tro, er aabenbart af hans Anmærkning over det i Skibs-Sproget forekommende Ord, *inhibere*, i Brevet til Atticus 13, 21,

Men uden at anføre flere Autoriteter mener jeg det er aabenbart, at alt hvad der i Sproget lægger Hindring i Vejen for at forstaaes — men at forstaaes maa dog være den første og vigtigste Hensigt med Sproget — bør forkastes, og hvorledes skal jeg kunne forstaaes, naar jeg vil indføre en Skrifbrug, mere afvigende fra Talebrugen, end Sagens Natur fordrer det, og en Sprogbrug forskjellig fra begge? Sprogfejl er derfor alt, hvad der strider imod Sprogbrug, og saa meget større Fejl, jo mindre det har Analogier for sig,

Det er altsaa af Sprogbrugen at Sproglæren skal udlede de almindelige Regler, men hvor den er stridende imod Analogien, der ere Undtagelser fra Reglerne. Det vil føde lede til Urimeligheder, om Analogien vilde

vilde tilegne sig Ret til at forandre Sprogbrugen; det maatte da kun falde een ind at danne alle uregelrette Ord, som regelrette, eller omvendt, og begge vilde kunne forsvare deres Indfald med Analogien. Vi sige og skrive derfor rigtig: *et Bogstav, et Maaltid, i den Sted, ingensteds*, o. s. v. uagtet alt dette er stridende imod Analogien*). Sprogligheden maa ikke ophøjes paa Sprogbrugens Be-

*) I Læsebogen for Sønner og Døttre S. 98. hedder det: man *brang* hende, og, man *bibrang* hende. Men dette vil neppe blive fulgt af andre, eller finde almindeligt Bifald. Samme Forfatter skriver: *Mennisker, Menniskhed, Ælsker, støt, Husstræ*, foruden mange andre Befynderligheder; idelig fordobler han Vocalerne, endog hvor man slet ingen Nytte kan spore deraf, f. E. *udbreeder*. En anden af vore nyere Forfattere gaaer netop den modsatte Vej, og foruden andre Egenheder skjærer han alle dobbelte Vocaler bort og bruger Accenter. Jeg tvivler paa Brugen vil antage enten det ene eller det andet. Men i øvrigt have vore orthographiske Skribenter i de nyere Tider betjent sig af to Argumenter, hvor de ikke kunne finde andre, som forekomme mig særdeles svage; det ene er, de sige: *det vil støde Øjet, om man skrev saaledes*. Som om der kunde tænkes anden rimelig Grund for at det stødte Øjet, end den, at man ikke var vant til at see det saaledes, med Vanen vilde altfaa dette falde bort. Det andet er: *skriver man ikke saa, sige de, kan det Ord aj adskilles fra et andet, der skrives paa samme Maade*. F. E. *Bunden* og *Bonden*, *Skin* og *Skind* o. s. v. Jeg nægter ikke, at Ordene bør skrives saaledes forskjellig, men paa Grund heraf at ville ved en forskjellig Skrivemaade gjøre lignende Ord forskjellige for der ved at gjøre Bemærkelsen af ethvert desto tydeligere og kjendeligere, er ligesaa umuligt allevegne i vort Sprog, som det er i andre; det forekommer mig desuden for en stor Deel unødvendigt, saa længe der udfordres Fornuft baade til at skrive for sig, og til at forstaae hvad man leser. Romernes *oblitus* og *oblitus*, *occidit* og *occidit*, *educat* og *educat*, *vas* og *vas* o. s. v. kjendes ret godt endog hos Prosaisterne under deres forskjellige Bemærkelser, uden andet Mærke, end Mening og Sammenhæng.

Bekostning, men hvor hiin ikke kunde bestaae med denne, ophører dens Ret til at foreskrive Regler.

Men, siger man, Talebrugen er ustadig og usikker; for hundrede Aar siden taledes man anderledes, end nu. I Fyen taler man ikke som i Jylland, i Sjælland ikke som i Fyen. Bondens Sprog er forskjelligt fra Kjøbstædmandens, Herrens fra Tjenerens. Hvor findes da den Talebrug, som man skal følge? Skal man skrive, som Folk i Almindelighed tale, opstaaer et Sprog, som ingen kjen-der sig ved; og hvad mere, man anseer for vigtigt nok at anføre især imod Talebrugen.

Man maa gjøre sig et besynderligt Begreb om et cul-tiveret Sprog for at troe, at en Gaardskarls eller Tjene-sterpigens Tale kunde i Almindelighed afgive Regler for Sproget, og man maa fradømme den al Sprogkundskab og Smag, som man for Alvor kan tillegge saa urimelig en Mening. Ikke svært bedre forholder det sig med de øvrige Indvendinger. Pro vindsialismen høre ligesaaledes, som an-dre Localiteter og Individualiteter til almindelige Egenheder i Sproget, disse nemlig, som virkelig findes overalt, hvor Sproget tales og som antages af de fleste. At et levende Sprog efter en Række af Aar undergaaer Forandringer gjel-der om Skrift, som om Tale, og hiint er en Følge af dette. Endelig er det vel saa, at man ikke overalt kan skrive, som man taler, fordi Tale er et mindre bestemt og formedelst Articulationen mindre nøjagtigt Meddelelses Middel af Tankerne, end Skrift, men naturligt og rigtigt er det dog i øvrigt, at Overensstemmelsen imellem begge er saa nær, som muligt; thi jo nærmere Tale og Skrift i Almindelighed kunne være hinanden, desto fuldkomnere

er

er Sproget i denne Henseende, og jo længere borte fra hverandre, desto ufuldkomnere een af Delene eller begge, Dog herom mere i det Følgende.

Antager man imidlertid, at *Sprogbrugen* er Sprogets højeste Lovgiver, og *Talebrugen* igjen Sprogbrugens første Leder, saa fortjener det en nærmere Underfølgelse, hvor denne Talebrug skal søges; og Svaret kan vel neppe blive andet, end: der hvor Sproget tales best, det er at sige: hvor man bruger Ordene og Talemaaderne i en overalt i Landets forskjellige Provindser bekjent Betydning, hvor almindelig antagne, eller i tvivlsomme Tilfælde med Sproget analoge Ordbøjninger bruges, hvor Sproget er reent og ublandet scavel i Henseende til Ord og Talemaader, som med Hensyn til Lyden, hvor Vocalerne altsaa ikke gives en falsk Lyd, ej heller opløses i en fejlsfuld Dobbeltlyd, og hvor man kan tydelig adskille enhver tilgrændsende Lyd, hvor man hverken undertrykker den nødvendige, ej heller tilføjer en overflødig Lyd, men bliver ethvert Ords og enhver Stavelses beviislige Udledning tro. Det Sted og den Klasse af Mennesker, som i Talen nærmest følge disse Fordringer, afgive i mine Tanker den Talebrug, som kan tjene til Regel for Sproget,

Hvad Stedet angaaer, kan Sagen med Hensyn til den Klasse af Mennesker, hvorom her er Spørgsmaal, ikke i et Land, saa lidet som Danmark, være af stor Betydning; de tre Hovedprovindser, Sjælland, Fyen og Jylland have vist nok tildels forskjellige Dialekter, men dette gjelder paa faa og enkelte Undtagelser nær, kun om Bonden og Almuesmanden. Embedsmanden og den endtverrede Borger taler temmelig eens i alle Provindserne;

thi

thi den Særhed, som er funden hos enkelte Embedsmænd, endog i de højere Stænder, at de, efterat have levet længere i Kjøbenhavn end i Jylland, hvor de vare fødte, dog ikke have villet aflegge Provindfialismer i Talen, og f. E. have sagt *a* isteden for *jeg*, har nok snarere havt sin Grund i et Slags Provindfial Stolthed, end det kan tjene til Beviis imod hvad forhen er anført. Det er desuden meget begribeligt, at Sproget iblant denne Klasse af Mennesker maa blive omtrent eens. Embedsmændene anfættes i en anden Provinds, end den, hvori de ere fødte, de forfløttes fra een Provinds til en anden. Kunstneren og Middelfstands Borgeren affliber noget af Provindsens Egenheder ved Omgang med andre cultiverede Mennesker, og de have især fra de to sidste Provindsler oftere Anledning til at søge den første, hvor de i Almindelighed ikke ønske at udmærke sig ved et stærkt og særdeles kjendeligt Provindfial Sprog. Skulde jeg imidlertid efter min individuelle Følelse bestemme mig for en Provinds, hvor jeg troede, at Sproget taledes best, da blev det Sjælland, just ikke Kjøbenhavn, men især Midten af Provindsens; Sproget forekommer mig her renest og rigtigst, Lyden tydeligst og best articuleret, endog hos Almues - Klassen især i Kjøbstæderne. Den indfødte Jyde har ellers det Fortrin — om det er et Fortrin — for Sjellænderen og Fyenboen, at han meget tydelig og stærk articulerer, eller rettere aspirerer Bogstavet *H* i Begyndelsen af et Ord og foran en Consonant.

Vigtigere kunde det Spørgsmaal synes at være iblandt hvilken Klasse af Mennesker skal den rigtige Talebrug søges? derfor Sagen ikke tillige synes faa tydelig og aabenbar, at man ej let kunne tage feil af Svaret. Den rigtigste Talebrug

brug — mener jeg — skal i Almindelighed hverken søges hos den høieste, eller den laveste Stand, men hos den cultiverede Middelstand.

Hoffproget er, hvordan man end vil tage det, fielden reent, fremmede Ord og Talemaader, udanske Böininger og Vendinger snige sig ofte uformærkt ind i Modersmaalet for dem, der jævnlig tale fremmede Sprog, og dette er sædvanlig Tilfældet iblandt dem af høiere Stand, undertiden af Nödyendighed, undertiden for Modens Skyld, men denne Sprogforvirring er særdeles vanskelig at undgaae, naar flere Sprog tales imellem hverandre, da det ene gjerne vil beholde en Iiden Smag af det andet. Endnu mindre kunne vi søge den rigtige Talebrug i Almue - Standens Sprog; Ubestemtheden i Ordnes Betydning, i Böjningerne, i Brugen af Artiklerne, i Ordnes rigtige og fulde Udtale, i Lyden især af Vocalerne, da der meget almindelig er enten noget overflödigt, eller noget manglende, alle disse og vel endnu flere Uregelretheder, som findes overalt i det Sprog, Almuen taler, gjøre det aldeles uskikket til at afgive Regler for Sproget.

Den rigtigste Talebrug maa altsaa søges hos den cultiverede Middelstand, og det er den, som clasfiske Skribentere overføre i deres Skrifter. Desses Stil er derfor fattelig og forståelig, fordi de følge den faste og almindelige Brug i Ord Betydninger, Forbindelser og Böininger, og afvige ikke fra den dannede Tale, uden for saavidt Tegn for Øjet, der skulle udtrykke Toner for Øret, nødvendig i enkelte Dele maa afvige. I Sprog, der ere sammensmeltede af to eller flere, som f. E. det vestlige Europas, maa Skriftens Afvigelse fra Talen naturligviis være

stør-

flørre; men det vilde lede mig for langt bort, om jeg vilde söge at bevise dette, kun med Hensyn til det Danske troer jeg at burde bemærke, at den förfste almindelige Naturlov: *Skriv, som du taler*, ikke behöver anden Indskrænkning, end den positive Lov: *betegn ved Skrift den nærmeste og beviislige Afledning, naar Udtalen ikke betegner den*. Der er altsaa ingen fornuftig Sprogkyndig, som kunde falde paa at skrive: *Sekken en Mand*, eller *Skeer et*, fordi det maaskee siges saaledes i daglig Tale. Det er her Shriften har Ret til at betegne den beviislige Forstand og Mening, som ligger i den hurtigere, og vel undertiden skiödeslöfere, Tale.

At clasfiske Skribentere, vel endog undertiden, uden at have gjort sig det til en bestemt Regel, blot af Fölelse for det Rigtige og formedelst en dannet Smag, föolge Talebrugen med foranföorte Indskrænkning, vilde — om det behövedes — af Sprogbrugens Anomalier være lige faa let at bevise, som at ingen kan blive clasfisk Skribent, der antager anden höieste Grundlov for Sproget, og viser sig consequent i at föolge samme, end Talebrug og Skriftbrug, eller med eet Ord, Sprogbrug. Men Navn af *clasfiske Skribentere* bör heller ikke tilstaaes andre, end dem, som med tilstrækkelig Kundskab om den Materie hvori de skrive, forene lærd Kundskab i Sproget og en renset Smag, for under alle Omständigheder at kunne udtrykke dem paa den meest passende, rigtigste, bestemteste og ædleste Maade. Dog bör man her fornemmelig see paa det Hele, og ikke af et enkelt mislykket Udtryk — qvod parum cavit natura, vel qvod incuria fudit — fælde en

overilet Døm*) Saadanne clasfiske Skribentere har et hvert, ogsaa vort, Sprog. Nationen kiender dem, og ingen tvivler paa deres Ægthed; men da Theorien ikke kan fremsætte sine Fordringer her, som andensteds, uden med Hensyn til den høieste Fuldkommenhed, og intet enkelt Individium opnaaer denne, enhver Skribent desuden har sine Egenheder, vel ogsaa sine Feil, saa maa man ved at sammenligne dem med hverandre opdage disse Egenheder, og kun antage det som Sprogbrug, hvori de alle, eller dog i det mindste den største Deel ere enige.

At clasfiske Skribentere ved en ædel og rigtig Brug af Sproget kunne bidrage meget til Nationens Dannelselse og Kultur. er uden for al Tvivl, men man kan derfor ikke i egentlig Forstand sige, at de danne Sproget, de fremdrage

og

*) Een af vore første clasfiske Skribentere siger: »Neppø havde Bønderne lagt en Time, før de saae et Part i o. f. v.» og Suhm siger i hans Karakter Skildring af Luxdorph: »han sagde aldrig et uftolt Ord til nogen o. f. v. — Og siden i samme Stykke siges: »Engang var han bleven vred paa en vis Mand for en vis Sags Skyld. Jeg kjente denne Mand's Duellighed og Redelighed, og han var min Ven, derfor vilde jeg og gjerne at Luxdorph skulde være det«. Fremdeles: »Var Luxdorphs Døm fordelagtig, da nævner jeg med Glæde Manden, men var den ufordelagtig, da fortier jeg den,« hvilken den? Manden eller Dommen? Det første strider imod Sproget, thi da hørde det hedde ham, det andet imod det der kan være Meningon, thi Luxdorphs ufordelagtige Domme om enkelte Mænd ere fortalte i Forvejen med Udeladelse af Personernes Navne. Ikke at tale om andre Exempler, som det ikke vilde være vanskeligt endog at anføre. Men heraf at ville udløde andet, end at selv de beste Skribentere undertiden kunne glemme dem selv, og at en kort Slummer under et langt Arbeide er aldeles undskyldelig, vilde være ligesaa taabeligt, som ubilligt.

og hæve det gode, ædle og skønne, som findes i Sproget, foræne det i et Heelt, og saaledes fremstille det; men vove de nye Vendinger, eller nye Figurer, da vil deres Smag forme dem efter Analogiens strængeste Regler.

Iog kunde her slutte nærværende Underfølgelse, da jeg troer at have angivet saa udførlig, som det behøves, naar man tillige ønsker at undgaae en trettende og kiedende Vidtløftighed, den Grundvold, hvorpaa etvert Sprog, efter min Formening, ene med Sikkerhed kan hvile, i det jeg har søgt at vise, at *Talebrugen* er Sprogets første Regel, at *Skriftbrugen* grunder sig paa *Talebrugen*, og at begge tillammen udgjøre *Sprogbrugen*, derfom jeg ikke havde endnu et Par Ord at tilføje om *Etymologien*, som man i de senere Tider har vildet gjøre til den første Regel for Sproget.

Derfom man i ældre og nyere Tider havde anvendt samme Flid og Skarpfindighed paa Etymologiens Studium, som paa Sprogenes øvrige grammaticalske Dele, og med filosofisk Aand opløst Ordenes Bygning, gaaet tilbage til Sprogets Barndom, og viist, hvorledes hverken Ord eller Stavelfer ere aldeles vilkaarlige, men af Sprog-Opfindeerne dannede efter almindelige Grundfætninger endog der, hvor kun en dunkel Følelse ledede dem; viist, hvad der var væsentligt, hvad tilfældigt; hvad oprindeligt, hvad sildigere Tilfætning; eftertøret den menneskelige Aands Gang i at danne Begreberne, og herved gaaet tilbage til Sprogenes første Oprindelse; viist Analogien i Ordenes Prafixer og Suffixer; kort, havde man ogsaa i denue Deel søgt Sproget i Sproget selv, da vilde Etymologien ved Sprogreglernes Bestemmelse fortjene at staac ved Siden af

Ana-

Analogien, fordi den grundede sig herpaa, endskjønt begge dog stedse ville blive Sprogbrøgen underordnede. Men seer man hen til den Maade, hvorpaa Etymologerne — med faare faa Undtagelser — hidtil have behandlet deres Studium, saa kan man ikke undre over, at det af mange Sprogkyndige er blevet for en stor Deel tilfidsfat og ringeagtet. De anfaae Sprog som en umiddelbar guddommelig Opfindelse, og opsogte derfor blot Ligheder i Lyden helst af de nærmest forvante Sprog; men vilde dette ikke lykkes, da af et andet, næsten ligemeget hvilket, thi alle vare dog udtammede af eet Sprog og havde een Oprindelse.

Grækerne, der ikke synes at have faaet stor Priis paa Sprog Undersøgelser, gjorde intet for Etymologien. Romerne have, foruden Gellius paa enkelte Steder, deres Varro, Verrius Flaccus og Festus, men Hovedsagen for dem alle er at udlede de latinske Ord af det græske Sprog, undertiden ogsaa paa en underlig Maade af Sproget selv. Saaledes siger Festus *Brachium* (en Arm) har sin Betydning af Grækernes *βραχίον* (kort) fordi Armen er kortere end Benet. *Astus* (Snedighed, Træskhed) kommer af *αστυ* (en Stad), fordi de som boe i store Stæder, ere fine og polerede. *Avidus* a non videndo; og Varro siger: *vulpes* er kommen af *quod volat pedibus* o. s. v. En anden Etymolog udleder *diabolus* (Diævelen) af *duo* (to) og *bolus* (en Mundfuld) fordi Menneskets Legeme og Sjel vare for ham kun to Mundfulde.

Den nyere Etymologie gjorde det ikke stort bedre. Iohannes af Genua gjorde sig megen Umage for at udlede tydske Ord af det franske Sprog. Efter hans Mening
kom

kom *Poffen* af Poefies; *Tand* og *Dämifch* af *Mådame* o. f. v. Wachter fandt, at de Tydfke Ord vare af Græfk eller Scytifk Oprindelfe. Thomasfinus udledede Ordene i alle Sprog af det Hebraifke.*) Cafaubon og Helwig fandt at det Hellenififke Sprog havde en gammel Gothifk Oprindelfe. For Perronius havde alle Ord en Celtifk Herkomst, og Bochart faae ingenfteds andet end Punifke og Arabifke Ord. Selv Ihre i fit *Lexicon Svio Gothicum*, hvis Værd i øvrigt ingen Sprogkyndig nægter, udleder de nordifke Sprog af det Hebraifke, det Scytifke, det Celtifke, det Perfifke, det Græfke og det Lätinfke. Han beklager kun, at han ikke forftaaer det Slavonifke Sprog, da han er overbeviift om, at mange nordifke Ord have deres Udfpring herfra. Overalt i hans *Lexicon* findes Exempler paa lignende Ord i de anførte Sprog med Svenifke eller Danfke. Ogsaa Bertilus Canuti Aquilonius, fom i det 17 Aarhundrede var Sognepræft og Provft i Skaane, har i to Afhandlinger meget udførlig og omftændelig beviift det danfke Sprogs Overenftemmelfe med det græfke og lätinfke**). Jeg kan let begribe, at der iblandt faadan en

Mæng-

*) Thomasfinus var uvif paa om Runerne, fom han fandt i Vorms *Lexikon Runicum*, ogsaa virkelig vare Runer eller Hebraifk; og Goropius Becanus figer, at Aarfagen, hvorfor en *Sæk* hedder omtrent eens i alle Sprog, er denne: at da den bekjendte Forvirring indtraf ved Babels Taarnbygning, hukede enhver Arbejder dog under Forførdelfen paa fin *Sæk*.

***) Saaledes skal at kalde være kommen af קָוָה; *Glæde* af חֵדָה *Hæder* af הָרָר o. f. v. med af μέλα *nu* af νύ *Föite* af φάτω *Knase* af χυαυζω o. f. v. at *rode* af *rodo*. *Solen* af *sol*. *Vaaren* af *ver* o. f. v. jeg har valgt de taaleligfte Ligheder for ikke at anfces for partifk, men troer det overlødig at anføre Ligheder af de øvrige Sprog, fom mindre bekjente.

Mængde Ord, som ethvert Sprog maa indeholde, kan findes nogle, der ligne Ord i et andet, men jeg feer intet Beviis i dette, for sig selv betragtet, for fælles Oprindelse, og endnu mindre troer jeg, at saadan en Iagen efter Ligheder er Etymologiens Studium værdig, eller den Side hvorfra det fortjener at anbefales som gavnlig for Sproget. Til Tidsfordriv kan jeg tænke mig flige Forklaringer artige nok, som *Lucus* a non lucendo; eller Præsten Thuus Forklaring af *Framea* hos Tacitus, at det ikke var et Spyd, som Germanerne brugte, men at Cimbrenne ved deres bestandige Fremtrængen raabte paa godt Jydsk: *framad* (frem ad), og dette forstode Romerne ikke, hvorfor de gjorde et latinsk Ord deraf, og gave det Benævnelse efter det, som de under Udraabene følede Virkningen af.

Efter hvad hidtil er anført, skulde jeg næsten tvivle paa, at det vil forekomme mange befynderligt om Etymologien ikke var almindelig agtet, ja vel endog syntes mange latterlig, da den gav frit Spillerum for enhver, der kun var istand til at opdage Ligheder, og det kunde den best, som forstod mindst af Sproget. Vil man altsaa give Etymologien nogen betydelig Vægt i Sproger, da maa man gjøre mere for dens Studium, end hidtil er gjort; man maa først bringe Bestemmelserne og Reglerne i det rene, i andet Fald bliver det ubestemte, individuelle Følelser, der vel undertiden kunne være rigtige, men ligesaa ofte og oftere falske, og næsten altid vakkende, fordi Grundvolden er usikker.

Ordenes Oprindelse er det første som tabes med Sprogets Kultur, fordi det Raa og Sandfælige ikke passer med
fine-

finere Begreber og Sæder, og det kan tabes, fordi Kulturen ikke længere behøver Tonen til at gjøre Begrebet fatteligt og forståeligt, men har flere Tegn, hvorved denne første Nødveudighed rigelig erstattes. Endog Børnenes første Sprog kunde overbevise os om Rigtigheden af hvad her er sagt, de daane sig Benævnelsen af et Dyr efter den Tone og Lyd, de høre fra Dyret, siden glømme de Tonen, som Sprogmarke, og udtrykke Begrebet ved almindelige Tegn. Etymologerne ville vel ej vide heraf, da det ej kan være til Fordeel for deres Yndlings-Studium, Ligheds Søgningen; men det ligger i Sagens Natur, og ikulde kun tjene til Beviis for, at Etymologerne paa den sædvanlige Vej nødvendigen ofte maa gaae i Blinde, og søge Ligheder der, hvor de mindst ere at finde.

Vil man altsaa af det, som hidtil er anført, udlede den Orden, der tilkommer Sprogets lovgivende Dele, da skyldes

Sprogbrugen den første Plads og den meest uindskrænkede Magt. Men *Sprogbrugen* indbefatter *Talebrugen* og *Skriftbrugen*, og denne er hiin underordnet. Denne Sprogbrug strækker sig saavel til Sprogets almindelige Forhold og Egenskaber, som til de særdeles Undtagelser fra Sprogets almindelige Regler. Men da *Sprogbrugen* ikke udbreder sig over alle Tilfælde, og den findes undertiden deelt, ustadig og uvis, saa fremtræder som Sprogets anden Lovgiver

Analogien eller *Sprogligheden*, der bestemmer, saavidt muligt, hvad hiin lader ubestemt. Paa Grund af denne skrives rigtigst: *den nye Kjøle*, ligesom, *den store Mand*, uagtet man skriver rigtig, *en ny Kjøle*, og, *en stor Mand*. *Sprogligheden* synes mere at tale for over-

hoved, end, *overhovedet*, og da det maaskee er uviist, hvad Brugen almindeligt antager, kan det neppe blive en Fejl at følge den første Form. Baade Talebrug, Analogie, ja selv Etymologie (S. Ihres Glossarium Tom. 2. S. 814. og Grams Afhandling i Vidensk. Selsk. Skrifter 5 D. S. 191) ere stridende imod *Stedfader*, *Stedmoder*, som nogle have vildet paanøde Sproget isteden for *Stiffader*, *Stifmoder*.

Men hvor heller ikke Sprogligheden er bestemt nok, der, men ikke før, adspørges

Etymologien eller *Ordnes Oprindelse*. Det er fornemmelig i Retskrivningen man her i tvivlsomme Tilfælde kan søge Raad. Saaledes har Gram viist i de Kjøbenhavnske Vidensk. Selsk. Skrifter 3 D. S. 327. o. f. at man bør skrive fra Arrilds Tid, eftersom *ar* er i gammelt Dansk et Præfixum, ligesom *za* og *pa* i Græskten, *in*, *ex*, *præ*, i Latinen, og *er* eller *ur* i Tydskten; *ild* er det gamle *eald*, *ald*, *æld*, *eld*, som betyder gammel. Betydningen af Talemaaden er altsaa: *fra meget gammel Tid af, af høj Alders Tid*. Som en Følge heraf fortjene andres Meninger, at man burde skrive, *Haralds Tid*, *Alders Tid*, *Arrilds Tid*, efter Arrild Hvitfeld, hvorfra det skulde have sin Oprindelse, intet Bifald, men bør forkastes.

Skulde endnu Etymologien ikke være tilstrækkelig til at afgjøre Tvivlene, da bliver der vel intet andet tilbage, end at lade *Vellyden* bestemme Valget, eller og det er saa vilkaarligt, at det kan overlades til enhver at erklære sig for hvad han vil.

Og saaledes mener jeg, ikke aldeles uden Grunde, at have bestyrket den Mening, jeg ved anden Lejlighed,
end-

endskjønt da uden videre Beviis, har yttret, at *Talebrug* og *Skrifter*, eller — hvilket er det samme — *Sprogbrug* bør være Sprogets førte, højeste og uindkrænkede Lovgiver.

Da mit forrige Forsøg til Bestemmelsen af eenstydige danske Ords Bemærkelse syntes at finde adskillige Sprogelskeres Bifald, har jeg troet, at nærværende Tillæg, da Rummet tillader det, vilde for disse ikke være aldeles uvelkomment.

Damp, Dunst, Røg, Taage.

Naar Legemerne gaae over i en udvidet elastisk Tilstand, kalder man det *Damp*. Ere disse *Dampe* vaade og ved Kulden gaae over, eller tilbage i en flydende Tilstand, kaldes de *Dunster*. *Dunster* samle sig derfor til Draaber, og ved en større Grad af Kulde til Riim eller Is.

Ere *Dampene* derimod tørre, og komme af en forbrændt Materie, kaldes de *Røg*,

Man kan derfor ligesaa lidet sige, at det er *Dampen*, der fryser paa Vindeverne, som *Røgen*, men *Dampen* kunde gaae over til *Dunst*, denne til Draaber og disse fryse. Ryge mange paa eengang Tobak i et Værelse, kunde det vel forarsage en stærk *Damp*, men denne er *Røg*. Sætter man derimod et Glas over en Plante, som staaer i sin Vext, saa vil man af Draaberne, som sætte sig inden paa Glasset, kunne overbevise sig om Plantens *Uddunstninger*.

Bemærkelsen og Forskjelligheden at de tre første Ord ligge saaledes i Ordenes egen Natur og Beskaffenhed, da *Taage* derimod kun sigter til at bestemme Synskredsen, og Begrebet heraf ligger — saa at sige — udenfor Tingen selv. I *taaget* Vejr seer man ikke langt, men det kan være enten *Damp*, *Dunst* eller *Røg*, der var Aarsag til *Taagen*.

Dette *sidste* Ord passer sig derfor og bedre, end de øvrige, til det figurlige Udtryk, fordi *dette* nærmer sig
mere

mere til den genetiske, *hine* mere til den reale eller
causale Bestemmelse. Saaledes bruges det og jævnlig:

»Det var frydeligt at see« — siger Gutfeld — »hvor-
ledes Opklaringens Genius, med en Straalekrands om sin
»Iffe, med en lysende Fakkell i sin højre Haand, hævede
»sig i majestætisk Vælde, for at adspredde Fordomme,
»der, som en giftig *Taage*, rugede over Jorden.« Og
paa et andet Sted i samme Tale: »Straale fra en bedre
»Verden! du som gjeunemtrænger Vankundighedens Mul-
»og Vildfarelsernes bedøvende *Taage*.«

Det er da Lysets Straaler, der adspredde *Taagen*,
som Mørket, men skal dette skee, maae vore Syns-Red-
skaber være skikkede til at kunne optage Straalerne og
med diite Billedet. Har Øjet Skade, vil *Taagen* let
blive den samme; og falde for mange Straaler paa een-
gang ind i Øjet, kunne de let blænde.

Oprör,

Oprør, Opstand.

Disse Ord komme overeens deri, at de *begge* betegne en væbnet Forening af Borgere i den Hensigt at bruge Magten. Men i et *Oprør* anvendes kun Magten imod den lovlige og autoriserede Øvrighed; en *Opstand* derimod kan og tænkes til Forsvar for den lovlige Øvrighed, endog imod en fremmed Fjende.

Da Jyderne fatte sig op imod Grev Geert, var det en *Opstand*, hvorpaa fiden fulgte Niels Ebbefens Helte-daad; thi det var alt for at befrie Landet fra dets Undertrykkere, og skaffe Valdemar, som ene havde Ret til Kronen, Riget. Det var altsaa intet *Oprør*.

Men desuden skeer *Oprør* og *Opstand* sædvanlig i forskjellig Hensigt. *Hjint* altid for at opfige den lovlige Regent Lydighed; *denne* derimod kan have sin Grund i Misfornøjelse over enkelte Indretninger, og til Hensigt at skaffe Forandring i samme.

Det var maaskee en *Opstand*, da Bønderne efter Frederik den 1stes Død vilde forsvare deres fangne Konge, Christian 2, Adelen deres Privilegier, Geistligheden deres Religion; men da Thuillierierne bestormedes, og Ludvig 16de toges til Fange, var det *Oprør*.

Stuve følger vel i et Skrift om *Oprør* at vise Forskjellen imellem disse Ord fra den Side, at *Oprør* er en voldsom Opsaaugthed af Folket imod sin lovlige Øvrighed og dens lovlige Befalinger, og har sin Grund i ond Villie; *Opstand* derimod kommer enten af en vildfarende Mening, eller fordi Øvrigheden handtede eller befalede lovsfridig, hvoraf han igjen har vildt bevise, at den i sidste Tilfælde er retmæssig.

Men

Men foruden at denne Forkjel neppe ligger i Ordens Begreber, kan Forklaringen heller ikke i philosophisk Forstand billiges; thi i al Strid bør man formode, at ethvert Parti anseer Retten at være paa sin Side, men hvo skal dømme imellem Regentøen og Folket? Hvo er i de Tilfælde, hvor *Oprør* eller *Opstand* finder Sted, fuldkommen og med Virkning istand til at dømme om ond Villie? og kan intet Menneske dette, mener jeg og Forklaringen er uanvendelig.

Men-

Mennesker, Folk, Almue, Pöbel, Personer.

Det første Ord indeholder et almindeligt Begreb om denne vor Jords fornuftige Beboere til Forskjel paa Dyrene. Man siger derfor: *Mennesket* er den ædleste af alle os bekendte synlige Skabninger.

For saavidt *Mennesker* udgjøre en vis Stat, eller Corporation, kaldes de tilfammentagne med det almindelige Navn, *Folk*, saaledes: det danske, det norske *Folk*, *Haandværksfolk*, *Kjøbstædsfolk*, *Bønderfolk*.

Men det er de ringere Stænder i Modfætning af de højere og Adelen, der faaer Navn af *Almue*. Derimod en efter Standen kjendelig lav Grad af Kultur, som tillige viser sig i en lav Tænke- og Handlemaade er det, som udgjør Begrebet af *Pöbel*. *Hiint* gaar derfor paa Standen, *dette* paa Tænke- og Handlemaaden. *Pöbelen* udgjør altsaa ikke nogen Stand for sig, men enhver Stand leverer sit Bidrag dertil. Det er derfor meget urigtig fagt: man faae ikkun *Pöbel* ved det Opløb, ifald man derved vil sige, at ikke uden Folk af den ringeste Stand vare der tilstede, skal Meningen derimod være, at ingen velindet Mand deeltager i et Opløb, som forstyrrer den almindelige Rolighed og Sikkerhed, saa er Udtrykket lige saa rigtigt, som det, man har vildet betegne dermed, sandt.

Personer kaldes kun Folk med Hensyn til højere Stand Værdighed og Rettigheder. Slaver bleve derfor hos de
Gam-

Gamle ikke anseete som *Personer*, men som *Ting*. Dette Begreb af højere Værdighed og Rettigheder kjendes endnu i Brugen af dette Ord; man siger derfor: *Kongelige*, *Fyrstelige Personer*, *Øvrigheds Personer*, fordi Ordene Konge, Fyrste, Øvrighed allerede i sig selv tilkjendegive Fortrin, som just derved udelukke Brugen af Ordet, *Folk*.

Bæk, Aa, Flod, Ström.

Det er Størrelsen som gjør Forskjellen imellem de tre første Ord. *Bækken* er liden. *Aaen* er større. *Floden* størst. Til *Aaer* løbe *Bække*, til *Floder* *Aaer*. Derfor ere Ordsprogene rigtige, mange *Bække* smaae gjøre en stor *Aa*, eller, det er lettere at stemme for *Bækkene*, end for *Aaen*.

Men det er Hefigheden af Vandets Fart, som adskiller det sidste Ord fra de foregaaende. Derfor kan selv en *Bæk* blive en *Ström*, naar *hinn* voxer og nedstyrter fra højere til lavere Stæder. Hvor *Floder* løbe ud i Havet, faae de ofte Navn af *Strømme*, f. Ex. *Rhin-Strømmen*. Grunden hertil ligger i det forhen angivne Begreb.

Strømmen har størst Kraft imellem Landene, derfor sinkes Skibet, om end Vinden er gunstig, naar *Strømmen* er imod. Man siger derfor ganske sandt, ej allene i egentlig men og i figurlig Forstand: det kan fielden nytte meget at sejle imod *Strømmen*, endskjønt det, desværre! ogsaa alt for ofte er en Feil, at følge *Strømmen*.

Nøgen, Blot, Bar.

Nøgen kalder jeg den Ting, som er uden alt fast, vedhængende og aldeles sædvanligt Skiul. Jeg siger derfor: en *nøgen* Krop, en *nøgen* Klippe.

Blot kalder man og en Ting, som er uden Skiul, men herved tænker man sig almindelig et tilfældigt og let adskilleligt Skiul, saaledes siger man: at gaae med *blot* Hoved, med *blotte* Fødder, med *blotte* Hænder. I samme Bemærkelse bruger man og Ordet: *Bar*.

Ordene: *Blot* og *Bar* tjene og til at udelukke Brugen af andre Redskaber, eller Foreningen og Sammenblandingen af andre Ting, men er det Udelukkelsen af den vigtigere og ædlere Deel i Foreningen, da bruges rigtigst Ordet: *Bar*; ikke *Blot*. Saaledes siger man: at Smedden tager det gloende Jern med *blotte* eller *bare* Hænder, naar han ej bruger Tang dertil; at flaaes med *blotte* eller *bare* Hænder er uden Hjælp af Kaarde, Stok eller andet saadant Redskab; men man siger uden Tvivl rigtigere: at ligge paa den *bare* Jord, *bare* Halm, at drikke *bar* Vand, end om man her vilde bruge Ordet *blot*.

Tænker man sig derimod noget højere og mere end fysisk Forening og Sammenblanding, bruges Ordet *blot*, ikke *bar*. Saaledes f. Ex. Mennesket bestaaer ikke af *blot* Legeme. Kristus var ikke *blot* Menneske.

Endskjønt derfor *blot* og *bar* i mange Tilfælde kunne bruges som eensbetydende Ord, saa synes dog det *første* at indbefatte højere og flere abstracte; det *sidste* lavere og flere *fysiske* Begreber. Uag-

Uagtet det ej ligger i Ordet selv, men i Biforestillinger, synes det dog ikke aldeles at kunne nægtes, at Ordet *nøgen* — var det endog den *nøgne* Sandhed — opvækker for manges finere Følelser en Slags Modbydelighed.

Magt,

Magt, Styrke, Kraft.

Enhver Evne til at gjøre noget er *Magt*, men Evne til at bære er *Styrke*, og til at udholde, *Kraft*. Det er heraf klart, hvorfor det *første* Ord kun bruges under handlende, de *to sidste* ogsaa under lidende Omstændigheder.

Der behøves ofte *Styrke* til at bære, hvad *Magten* kan udrette, men uden *Kraft* vil Mennesket synke under Byrden. Driftighed og uforfærdet Mod er derfor ofte nok til *Styrke*, men til *Kraft* udfordres Klogskab og Fasthed, hiin for at afværge eller undvige, denne for at overvinde eller udholde Hindringer.

Det er derfor rigtigt og overeensstemmende med Brugen, naar vi ønske Mennesker *Styrke* til at bære, og *Kraft* til at udholde Lidelser. Intet klogt Menneske spotter med Modgang, thi troer man sig end *stærk* nok til at gaae det første Stød i Møde, hvo kjender da *Kraften* hos sig selv til at udholde Følgerne?

Enthusiasme gav Mucius Scævola *Kraft*; Kjerlighed Eleonore Ulfeldt, og Patriotisme Henrick Gerner.

Fædrelandets Venner og Videnskabernes Velydere
indbydes herved til med deres Nærværelse at hædre Da-
gen den 29de Januarii 1807, vor allernaadigste Konges
Fødselsfest, som paa sædvanlig Maade højtideligholdes i
Gymnasiet Hørefal, da Cathedral - Skoleus Overlærer i
Religion, Moral og det græske Sprog, Hr. Dr. Philos.
Mag. U. A. Rohde holder Talen i Modersmaalet. Højtii-
deligheden begynder Klokken 11.
